

Анотація. У статті проаналізовані підходи до виділення регіональних етнокультурних ландшафтів. У такому випадку ландшафтний комплекс аналізується як об'єкт дослідження регіонального етнокультурного ландшафтознавства. У дослідженні зазначено перевагу міждисциплінарного підходу, з урахуванням сучасних досягнень ландшафтознавства, історії, геополітики, етнології, соціальної географії.

Ключові слова: етнокультурний ландшафт, регіон, географічний простір, місце.

Актуальність дослідження

Серед рівнів вивчення етнокультурних ландшафтів, які розрізняються за охопленням, виділяють глобальний, регіональний і локальний. Разом з тим на кожному рівні проявляється своєрідність етнокультурно-ландшафтних (ширше – етнокультурно-географічних) досліджень. Наприклад, якщо у фізико-географічних дослідженнях граничною таксономічною одиницею є ландшафтна сфера, то у випадку етногеографічних досліджень це – етносфера, яка може займати відносно невелику територію, з дисперсно розташованими етносами.

Етнокультурне ландшафтознавство і його ядро – концепція етнокультурного ландшафту – сприяє розширенню методологічного апарату ландшафтознавства. Принципова методологічна відмінність класичного, антропогенного й етнокультурного ландшафтознавства закладена у типах досліджуваного простору. Класичне ландшафтознавство орієнтоване на вивчення натуральних ландшафтів і неосвоєного етносом простору. Антропогенне ландшафтознавство як й етнокультурне, орієнтоване на дослідження освоєного простору, але понятійно-термінологічна і методологічна системи в антропогенному ландшафтознавстві споріднені з класичним ландшафтознавством, тому вивчення етнокультурних основ у цьому напрямі незначні. Етнокультурне ландшафтознавство направлене на вивчення У результаті цієї принципової відмінності формуються методологічні і понятійно-термінологічні сутності.

Подібність класичного, антропогенного, етнокультурного ландшафтознавства є наслідком того, що базова теоретична, методологічна і польова роботи здійснюються на регіональному рівні. Такі етноландшафтознавчі дослідження дозволяють виділити особливості ландшафтної структури під впливом етносів, проаналізувати вплив фізико-географічних чинників на заселення регіону народами, зробити висновки про формування етнокультурних трансгеографічних структур.

Формування регіонального етнокультурного ландшафтознавства пов'язане з хорологізацією географічних знань, розкритих у працях К. Ріттера, А. Геттнера, Е. Реклю. К. Ріттер аналізував земний простір як «вмістилище» природного і культурного субстрату, виділив просторове поєднання і зв'язки предметів та явищ, індивідуальні райони (місцевості). Сучасний аналіз концепції регіонального ландшафту здійснено у працях антропогенного ландшафтознавства [6].

Результати дослідження

Категорія етнокультурного «простору» існує у вигляді різних категорій: «географічний простір», «територія», «район», «регіон», «місце», «місцевість», «зона», «ареал». Але необхідно враховувати, що поняття «простору» не можна сприймати лише як тривимірне. Четвертий вимір – час, він розкривається в «етнохронотопі» та його «стратах».

Ще в античній географії країнознавчі описи мали незначні елементи районування культури. За критерії використовували неподібність, унікальність, «диковинність» регіону.

У 1924 році А. Геттнер у праці «Як поширювалась культура Земною кулею» відносить культурне районування до пріоритетних напрямів географії. Регіональна традиція в культурній географії 60-х років ХХ сторіччя розцінювалась як рівноправна частина хорологічної парадигми [39]. Ідеї П. Відалю де ла Блаша про створення образу регіону в точці перетину його культурної і природної специфіки отримали спрощену модель «регіонального синтезу», яка виражалась у зборі різних даних, спільних за критерієм місцезоташування.

У цій моделі етнокультурне ландшафтознавство перетинається лише з поведінковою, фізичною географією, ландшафтознавством, географією розселення, урбогеографією, не маючи безпосередніх зон перетину з іншими науками. Така ситуація поставила етнокультурне ландшафтознавство на периферію дослідницького поля. Хоча географію культури вважають дисципліною [21], що перебуває на стику декількох суспільно-географічних наук, але культурне районування в американській географії стало районуванням окремих елементів культури. Перша спроба комплексного аналізу культурних районів здійснена В. Зелінкі [53], який дослідив, яким чином конкретна конфігурація американських культурних ландшафтів формує просторові процеси і структури в нації. Автор виділив «вернакулярний район» як територію, яка цілісно сприймається

місцевими жителями незалежно від адміністративних кордонів. Вернакулярні райони – це частина традиційних етнічних й історичних регіонів, яка має глибоке практичне значення, так як формує вплив на місцеву спільноту.

Американські географи в регіональному концепті бачили ідеографічний підхід до опису простору – опис визначених місць, у яких головну увагу приділено їх унікальності, неподібності на сусідні регіони. На основі просторової самоідентифікації існують природні регіони, межі яких досить часто не співпадають з державними кордонами. У 2009 році К. Олвіг аналізує зв'язок ландшафт-культура-регіон-природа, посилаючись на праці американських та європейських натурфілософів XVIII сторіччя, географів XIX-XX сторіччя, ототожнюючи регіон з країною та «землею» (land) [52].

Проблема осмислення простору і формування образу регіону пройшла етапи від описовості і просторової інтерпретації сільських, міських етнокультурних ландшафтів до експериментів з новими ідеями та підходами, створюючи думку, що регіон не може існувати поза свідомістю об'єкту дослідження. Поняття часу та простору тісно пов'язані, де минуле складається з регіонів й етнічних областей з мінливими кордонами, які «з'являлись у свідомості людей, коли вони створювались» [Schultz H.-D., 2003, за 18, с. 39].

В. П. Семенов-Тян-Шанський у Європейській Росії виділив типи місцевостей, показавши їх зв'язок з етносами та типами природокористування [44]. У межах сучасного Поділля автор виділив такі місцевості:

- південно-західна пухка яружна область на вапняковій основі, де переважає південний землеробський і скотарський характер, заселений українцями та румунами; переважають великі поселення приурочені до річкових долин;
- південно-західна пухка яружна область на гранітній основі, де осіле населення сформувало українське ядро, розселившись у крупних поселеннях у річкових долинах, а пізніше – на вододілах, займаючись виключно землеробством.

Такий підхід дозволяє виділити етнокультурні субрегіони не за історико-культурними, а за ландшафтними ознаками.

На початку XX сторіччя П. М. Савицький розвиває концепцію «місцерозвитку», у якій «ландшафт» і «регіон» розглядаються як синоніми. Натурним регіоном є Росія: «Росія-Євразія є «місцерозвиток», «єдине ціле», «географічний індивідуум», одночасно географічний, етнічний, господарський, історичний і т. д. ландшафт» [за 14, с. 24]. У руській географії культурно-географічний регіоналізм сформувався в працях В. Г. Богораз-Тана [3], В. П. Семенова-Тян-Шанського [43, 44], П. А. Тутковського [49]. Вони вважали культуру одним з найважливіших районоформуючих чинників.

У 30-х роках XX сторіччя культурно-географічна тематика розвивається переважно в країнознавстві. У 1937 році В. М. Кубійович виділив природні області, де Поділля віднесено до середньо-українських земель, або Лісостепу з поділом на Галицько-Волинську та Правобережну частини [2].

До 60-х років XX сторіччя зменшується увага до вивчення етнічної специфіки регіону. У наступному десятиріччі інтерес до етнотопічних досліджень відроджується [11, 13, 22]. Л. М. Гумільов у якості найбільшого етнічного угруповання виділяв суперетнос як «мозаїчну цілісність», що сформувався з кількох етносів, які виникли одночасно в одному *ландшафтному регіоні* [13].

Одне з перших комплексних географічних досліджень у практиці руського регіоналізму було виконано у 1994 році [39]. Таксоном районування визнається «геоетнокультурна система», що розглядається як «територіальна (географічна) цілісність, локалізована в межах певного ареалу і яка формується взаємодією етнічних спільнот, антропогенізованих природних комплексів (ландшафтів) і особливих форм просторової організації суспільства (територіальних суспільних систем) у процесі природокористування» [45, с. 18]. Серед праць з етнокультурно-географічного регіоналізму початку XXI сторіччя відзначимо класифікацію культурних ландшафтів Росії Ю. О. Веденіна [28], класифікаційні структури етнокультурного ландшафтознавства Р. Ф. Туровського [47], вивчення загальних підходів до проблеми простору і культури, врахування природних меж-рубежів у розселенні етносів [30].

В історичній географії Л. Б. Вампіловою запропоновано регіональний історико-географічний аналіз, одним з напрямів якого є можливість розробки концепції культурного ландшафту [4]. Такий аналіз сприяє вивченню закономірностей і особливостей розташування об'єктів етнокультурної спадщини, ареалів поширення пам'яток. Автор зазначає, що особливості етнокультурних ландшафтів тісно корельовано з їх регіональними особливостями; розроблено схему історико-географічної характеристики регіону, у ній увагу приділено: належності території у якості «родової» для певного етносу; взаємозв'язку ландшафту й етносу (детермінування природокористування комплексом природних умов; обґрунтування етнічної самосвідомості комплексом ландшафтних умов); ландшафтним типам розселення тощо.

Оригінальною є етнолінгвістична розробка просторової репрезентації регіональних культурних традицій. Її автори, О. С. Герд та Г. С. Лебедев, розробили поняття «історико-культурної зони» (ІКЗ) і «етнокультурного діалекту» [37]. Під ІКЗ розуміють ареальну єдність, яка виділяється за даними археології, етнографії, антропології, мовознавства, історії, геології, палеогеографії, географії тощо. Надетнічна ІКЗ складається з певних тимчасових етноісторичних шарів (історико-культурних типів), кожний з яких пов'язаний з культурним надбанням етносу. Поняття етнокультурного ландшафту регіональної розмірності співвідноситься з поняттям ІКЗ. Можна стверджувати, що ІКЗ – це *регіональний етнокультурний ландшафт, який аналізується з позицій історичної географії*.

А. Г. Манаків розробляє систему історико-географічної таксономії. Автор пропонує схему: історико-етнографічна область – історико-етнографічна підобласть – історико-культурна провінція – історико-культурна

земля – місцевість; додатково пропонує виділяти історичні краї (під впливом політичного чинника). Власні розробки автор називає не зовсім вдало: культурне або історико-культурне районування [31]. Автор виділяє геоетнокультурні системи в ієрархії культурних районів, вказуючи на домінування етнічного фактору як головної ознаки культурно-генетичної ознаки вищих рівнів культурного районування. У регіональному (субетнічному) рівні до культурної спільноти віднесено етнічну групу, ландшафтним таксоном-аналогом є область та провінція, у концепції культурно-ландшафтного районування – край. До головних ознак виділення районів у концепції етнокультурних ландшафтів регіонального рівня автор відносить: діалект, політико-історичну ознаку, історичні центри, природну підзону. А. Г. Манаков виділяє *культурний регіон*, який у його розумінні є сучасним аналогом історико-етнографічних (історико-культурних) областей.

На початку XXI сторіччя руські дослідники вивчають поняття «регіон» як:

- етно-екологічні території, пов'язані з проживанням малих народів [50];
- палімпсест, у якому територіальна культурна система є сукупністю нескінченного числа автономних пластів, які мають варіативну ієрархію [32].

Проблему «етноекологічного», «історико-культурного», «етнокультурного» районування наприкінці XX – початку XXI сторіччя аналізували С. П. Романчук [41, 42], Н. Г. Осадча [36], В. П. Круль [24, 25], Я. І. Жупанський [17] тощо. Зокрема, В. П. Круль виділяє таксономію історико-географічного краєзнавства²: а) суцільна українська етнічна територія (СУЕТ); б) історико-географічна зона (ІГЗ); в) історико-географічний край (ІГК); г) історико-етнографічна область (ІГО); д) історико-географічна земля (ІГЗ); найменшою ланкою є поселення (місто, містечко, село, хутір). У цій класифікації досить чітко простежується поняття культурного ландшафту різної розмірності як етнокультурного регіону. В. П. Круль територію сучасного (адміністративного) Поділля відносить до різних ІГЗ: Західної України та Південно-Західної України, де за критерії взято політико-адміністративні та історичні чинники етногенезу, одночасно виокремивши дві частини генетично споріднених ландшафтів Поділля. С. П. Романчук виділив етногеоекологічні структури, де територію Поділля віднесено до Західного (південно-західного) регіону [42].

О. П. Ковальов [20] виділив регіон як складну культурно-господарську структуру з характерними лише для нього особливостями та особливими ландшафтами. Формування регіону представлено процесом розвертання, становлення регіональної структури антропосфери. Ядром регіону автор пропонує вважати крупний промисловий і культурний урбоцентр. Цей підхід дозволяє розглядати регіон як соціально-просторове утворення, але при цьому втрачається його ландшафтна складова. Другий підхід автора пов'язаний з аналізом регіону як фізичної системи, де пріоритети надані ланці «ресурси-енергія».

Ю. О. Кисельов у географічній регіоналістиці виділив напрям регіональної геософії, який наближений за своїм змістом до регіонального етнокультурного ландшафтознавства. Автор надає перевагу духовній (сакральній) складовій і зазначає, що «питомі риси українського ландшафту найкраще виражені в лісостеповому... фрагментах національного геопростору...» [19, с. 129].

Терміни «етнічні території» і «еколого-етнічні території» почали активно вживати наприкінці 80-х XX сторіччя, завдяки дослідженням істориків, етнографів та біологів при вивченні традиційних культур.

Пізнання етнокультурного ландшафту відбувається через вивчення *географічного простору, території, місця, регіону*. Регіон займає чільне місце при аналізі етнологічних особливостей території та формування етнокультурних ландшафтів, коли: «...загальноетнічне пізнається та характеризується через регіональне, місцеве, і навпаки» [35, с. 77].

Географічний простір (геопростір) – це сукупність відносин між географічними об'єктами, які розташовані на певній території і розвиваються в часі. Простір є об'ємною сукупністю розташувань і відстаней: «...крім географії культури повне право на існування має дослідження географії у культурі, тобто відношення до простору, характерного для тієї або іншої культури» [27, с. 44].

Геопростір, крім традиційного фізико-географічного підходу [10], може бути: геополітичним, культурним, традиційної культури. Етнокультурний геопростір організований по різному: від абстрактного геометричного простору у сучасних селитебних ландшафтах до організованого за принципом протиставлення сакрального і профанного у традиційних культурах [46].

До *території* відносять: натуральний та етнокультурний ландшафти, територіальні ресурси, системи розселення. Історики, археологи та етнографи вважають територію провідним чинником, який формує етнос. В. Ф. Генінг зазначає, що природні компоненти території є основою для існування людей; виділяє «етнічну територію» для якої характерна спільність умов матеріального життя і повинна мати певний розмір [7]. На значенні території наголошував Л. М. Ребет у праці «Теорія нації» (1955): «Земля, територія, простір це один з перших чинників, що забезпечує тривкість групи» [за 16, с. 93]. У монографії «A Companion to Political Geography» [51] один з розділів присвячений поняттям території, кордону та місця. Автори аналізують «територію» як похідне від «терри» (землі); виділяють «територіальність людей» (human territoriality), де відбувається формування місцевих соціальних груп; територію як соціальний конструкт; територію та ідентифікацію (згадуючи національну самоідентифікацію).

Поняття «*місце*» також одне з домінуючих у географічних науках, вживається для прив'язки, вписування певного об'єкту у конкретний географічний простір. Для характеристики «місця» виділено концепти: місце як

² Основою українського краєзнавства є територія, український етнічний простір, який складається з менших ієрархічних таксонів.

фізична локація, місце як культурна або соціальна локація, місце як контекст, місце як конструкт у часі, місце як процес. Найближчим до дослідження є розуміння місця культурної локації, яке наближене до «етнокультурного регіону» [51].

Місце може бути ідентичним «малій батьківщині», «рідному краю». Для регіонального рівня етнічної самоідентичності характерна історична свідомість місцевого населення. Простір, з яким ідентифікують себе індивіди, – це селитебний ландшафт і регіон. М. П. Крилов зазначає, що простір соціокультурної взаємодії – у першу чергу населений пункт, у другу – регіон [26]. Територія «малої батьківщини», яка ідентифікується як регіон, часто не співпадає з межами сучасних адміністративних структур. У рамках краєзнавства такі регіони наповнені неформальним змістом, ототожнюючись зі старими, губернськими аналогами. Такі таксони інколи називають *краями*. Є трактування «свого краю» як простору, що змінюється у часі. Таке трактування відрізняється від популярної в географії «історичної провінції», для якої передбачались стабільні кордони та значний ступінь спадкоємності етнокультурного наповнення території.

Регіон як ціле можна розглядати в різних аспектах (фізико-географічному, історико-культурному, антропологічному). При цьому регіон можна вважати «безрозмірним» поняттям³, який включає каркасні, точкові та гуманістичні ландшафти.

Для створення цілісної картини життєдіяльності окремих регіонів необхідні міждисциплінарні дослідження, де основою є уявлення про етнокультуру як унікальну форму існування етносу (етносів) у конкретних історико-географічних умовах. Регіональна історія формується в результаті взаємодії традиційних етноспільнот, які за тривалий період виробляють багато спільних елементів у господарській діяльності, суспільному та сімейному побуті, культурних цінностях.

Для регіонального етноландшафтознавства базовим поняттям є *region* (можливий синонім – район⁴), він «...виступає як створена силами внутрішнього тяжіння територія, яка є однорідною з погляду певних визначальних критеріїв і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій» [5, с. 61]. Регіон – складна і багаторівнева категорія. В англійській мові слово *region* має санскритський корінь **reg*, який означає «різати», «проводити межу». Це дозволяє визначити головним ідентифікатором регіону його межі (кордони), які і визначають його цілісність. Е. Б. Алаєв визначив регіон як «територію, яка за сукупністю елементів, що її наповнюють, відрізняється від інших територій і маючи єдність, взаємопов'язаність елементів, цілісність, причому ця цілісність – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку цієї території» [1, с. 67].

У фізичній географії *region* – це ландшафтний комплекс відповідного ієрархічного рівня. У ландшафтознавстві до цього рівня відносять таксони від фізико-географічного району до фізико-географічної країни. В. О. Ніколаєв вводить поняття «регіонального ландшафтознавства», що вивчає «як внутрішню будову, так і зовнішні зв'язки ландшафтів ...які створюють крупні єдності. При розгляді фізико-географічних регіонів – складних багатоярусних геосистем – тепер вже неможливо обмежуватись покомпонентним аналізом їх структури» [33, с. 5].

У культурології до визначення «регіону» вносять відповідні корективи, виділяючи специфічне культурне утворення, вписане в ландшафтний комплекс, основу якого складає однорідне фізико-географічне середовище, відносно однорідна економіка, які формують каркас суспільного життя та загальне тло історико-етнографічного розвитку [40].

У геополітиці і регіоналістиці – «регіон» це «безрозмірне» поняття, що може використовуватись для визначення будь-якої ділянки земної поверхні, що має специфічний набір якостей. У такому розумінні «регіон» – це цілісність і одночасно частина цілого [48, с. 38].

Регіон має значний ступінь стійкості: при певних коливаннях меж та кордонів, у тривалих стратах, їх досить чітко видно на галузевих та загально-географічних картах. У межах відносно стабільних регіонів відбуваються процеси змішування і синтезу господарських та етнографічних процесів. Кожний новий етнос, нова етнічна трансформація вписуються в раніше існуючу культуру. Народи змінюються, трансформуються господарські форми, зникають археологічні культури і пам'ятники, а у регіонах зберігаються стійкі характеристики (розміри, межі, назви), утворюючи стабільну структуру регіонального рівня. Досить часто, зі зміною стратів, помітне збільшення стабільності та оформленості ареалу регіону (наявності стійкої межі або кордону).

Трактування *етнокультурного ландшафту як регіону* [9] можливе у випадку його освоєння етноспільнотами, які займають відповідну територію та трансформують її відповідно до своїх традицій природокористування.

Подібного підходу притримується А. С. Кусков, який одне з трактувань культурного ландшафту розглядає як синонім «території», «простору», «регіону», «місця» [29]. Автор вважає, що будь-який земний простір, життєве середовище достатньо великої групи людей є культурним ландшафтом, якщо цей простір одночасно цільний і диференційований, а етнос освоїв цей простір утилітарно, семантично і символічно. Подібного значення набуває «етноландшафтна система» [15], представлена етнічними утвореннями, які формують єдину цілісність,

³ «Ієрархію регіонів визначає тільки наукова проблема... Регіон детермінований тим питанням, вивчення якого ми займаємось» [Е. Айсерман, за 34, с. 32]

⁴ Семантично в англійській мові поняття «регіон» та «район» мають спільне походження, у російській та українській – різне. У географії виділяють відповідні категорії просторового розуміння регіону: абстрактне поняття простору, теоретичне – території, буденне – місця. Г. Д. Костинський аналізує район та регіон як синонімічні утворення, а виділення «території» та «району» зумовлені процедурою встановлення меж та кордонів [23].

що створюється на спільності умов і форм їхнього існування в одному регіоні.

Регіон накопичуючи зміни, набуває типових культурно-ландшафтних рис, перетворюючись у різновид антропогенного ландшафту – *етноландшафт*. Його межі співпадають з ареалом проживання відповідної етнічної групи. Дослідженням цих структур займається етнокультурне ландшафтознавство.

Для реконструкції регіону необхідно проаналізувати системи, які накладаються: археологічну культуру, мовну систему, антропологічний тип населення, типи традиційно-побутової та духовної культури, ландшафтно-господарський стереотип, фольклористику, політичну історію, рельєф, клімат, тип ландшафту, типи тварин та рослин, типи господарсько-виробничих зв'язків.

Етнологи виділяють *історико-етнографічне районування*, яке склалося історично, вплинувши на систему традиційної культури, господарювання, залишившись в історичній пам'яті людей, їх етнорегіональній свідомості – чинниках достатньо вагомих для регіоналізації.

П. І. Надолішній ввів поняття «етнорегіону», який розглядав як простір концентрованого вияву етнорегіональних факторів на підґрунті локальної специфіки, а Поділля відніс до західних областей [5].

Регіон, тобто ареал проживання етносів, може бути різноманітним з погляду культурного та природного наповнення. Для Поділля, що відрізняється значним природним різноманіттям, складною історією, територіально диференційованою культурою, базовим таксоном районування може бути *край (область, земля)*, який є аналогом ландшафтно-провінції. В. С. Крисаченко зазначає, що «край» є терміном полісемантичним, де найважливішим значенням є поняття Батьківщини [38]. У такому контексті поняття «краю» практично тотожне виразові «країни» синонімами до поняття «край» у Росії вживались терміни «смуга», «простір». Поняття «район» існувало паралельно, але впродовж XIX сторіччя було невизначеним.

В. О. Горбик та П. І. Скрипник [5] вважають, що «край» в історико-краєзнавчому сенсі потрібно розуміти як певну територію, що підлягає комплексному вивченню. Визначальними аспектами у вивченні територіальних меж та кордонів краю є: 1) фізико-географічний; 2) економічний; 3) політичний; 4) етнічний; 5) адміністративний.

Найпридатнішим об'єктом для регіонального етнокультурного ландшафтознавства є «*етнокультурний регіон*», який виділяють за чинниками:

- природні умови та ресурси;
- структура натуральних і етнокультурних ландшафтів;
- особливість історичного розвитку (зміни стратів);
- етнічний склад регіону;
- риси духовної та матеріальної культури;
- регіональна ідентичність та самоідентичність [6].

Т. І. Герасименко зазначає, що етнокультурний регіон формується на основі етнокультурного каркасу території (аналогу геокультурного каркасу за А. Г. Дружиніним, 1999), роль якого виконують етнокультурні ландшафтні комплекси. Етнокультурний регіон складається з поєднаних етнокультурних ландшафтних комплексів і міжрегіонального простору [8]. Залежно від особливостей внутрірегіональної взаємодії є відмінності всередині етноспільноти. Специфіка пов'язана з особливостями формування каркасних селитебних ландшафтів (моно-, дуо- і поліетнічні містечка і села) і формою компліментарності з сусідніми етносами. Можна зробити висновок про ускладнення етнокультурних ландшафтів і формування регіональних і локальних етнокультурних особливостей.

Чинником формування етнокультурного регіону є пасіонарний поштовх, власне – космічне випромінювання (або вибух надрової зірки) [12]. Створюється синергетичний ефект, – етнос, який тут народжується, знищує всі перешкоди на своєму шляху, одночасно змінюючи, а потім створюючи нові ландшафти. Найважливішою перешкодою якраз і є ландшафтні комплекси. Їх перетворення дозволяє трансформувати етноенергію (другий ентропійний чинник) у достатню кількість матеріалу, яка з'являється за рахунок переходу на новий тип природокористування.

Особливо інтенсивно цей процес відбувається у контактних, контрастних, поліландшафтних смугах (наприклад, Головний ландшафтний рубіж Східноєвропейської рівнини, де поєднуються степова та лісова смуги, є азональні ландшафтні комплекси річкових долин на півдні (полісся) та опілля на півночі). Системні зв'язки тут досить нестійкі. З геополітичного погляду, цей приклад можна трактувати як дисбаланс між регіональними структурами – обмеженість західної етнокультури (лісова смуга), при її прагненні до домінування, супроводжується повним нерозумінням етнокультури сходу (степова смуга), що призводить до конфліктів та потрясінь (ентропійні явища). У цьому випадку космічна енергія є каталізатором для вивільнення біогеохімічної енергії, акумульованої в ландшафтних комплексах.

Третій чинник – термоядерна енергія Землі, яка у ландшафтних комплексах проявляється через поля геоактивних структур регіонального рівня, розташування та локалізація яких співпадає з етнокультурними регіонами. Існує певний зв'язок між геоактивними структурами та лініями пасіонарних поштовхів, зумовлений геометрією ліній пасіонарних поштовхів.

Гіпотетично, можна припустити існування «зародкових» систем – етнопаттернів (синонім Л. М. Гумільова – етноценоз), на основі яких формується етноландшафтний регіон. Кожен етнопаттерн має ландшафтну прив'язку, виникає у конкретному регіоні, поширюючись шляхом дифузії. Етнопаттерн – етноплацентна основа контрастних ландшафтних комплексів, з характерним набором «мемів», що зумовлює місцезрозвиток етносу. За принципом самоподібності вони можуть повторюватись у просторі, а також самоорганізовуватись під впливом

вище перерахованих ентропійних чинників, утворюючи стійкі регіональні структури. Етнос, трансформуючи мему шляхом поглинання біогеохімічної енергії, може їх використати при адаптації до інших ландшафтних комплексів, у яких асимілюється. Послідовність та поєднання мемів є «сценаріями» для розвитку етнокультурного регіону. Домінуючий етнопаттерн виникає лише раз, під час пасіонарного поштовху, вибираючи біогеохімічну енергію з натуральних ландшафтів; надалі поширюючись – самоповторюючись – сполучаючись – дифузуючи у межах етнокультурного регіону. Результатом дифузії етнопаттернів за межі етоландшафтного регіону є утворення есклавів та анклавів, які привносять свої особливості природокористування у ландшафтні комплекси, що адаптуються під потреби етносу.

Базовим таксоном етнокультурного регіону є етнокультурний ландшафт, який можна поділити на місцевості. Вони є ділянками гомогенного етнокультурного простору і формуються за критерієм центрально-периферійного типу. До перших відносять *вузли* – каркасні селитебні ландшафти, які є центрами інноваційної (міста) і традиційної (містечка, села) етнокультури. До других – периферійні ресурсні зони етнокультурного ландшафту, які знаходяться під безпосереднім впливом вузлових центрів. У полікультурних регіонах представлені етноси, нерівноцінні за своєю роллю у формуванні етнокультурних ландшафтів. Необхідно виділити домінуючу (з корінними етносами), інші корінні (нацменшини), міську, реліктову, згаслу етнокультуру. Корінна етнокультура не завжди домінує. Полікультурні регіони характеризуються етнічною й релігійною мозаїкою, наявністю етносів присутніх у сусідніх регіонах і країнах, разом з тим – наявністю регіональної самосвідомості, що в ряді випадків переважає над етнічною.

Висновки

Уявлення про етнокультурні регіони як культурний феномен є перспективним для розвитку постнекласичних підходів щодо трактування регіональних структур. Результатом досліджень може бути отримання моделі-образу унікального, у певній мірі самоорганізованого, але разом з тим динамічного простору, що направлено змінюється, – етнокультурного регіону.

Вивчення структури та функціонування етнокультурних ландшафтів відбувається через імплікативно-інверсійні зв'язки «регіонального» та «етнічного». Базовим поняттям регіонального етнокультурного ландшафтознавства виступає регіон, який, накопичуючи зміни в процесі етнічного природокористування, перетворюється в етнокультурний ландшафт регіонального рівня. Такі ландшафти співвідносяться з історико-етнографічними краями, геоісторичними регіонами. Їхні межі співпадають з ареалом проживання етносу (етносів), а структура визначається за співвідношенням натуральних й етнокультурних ландшафтів, послідовністю змін стратів етнохронотопу, специфічними рисами духовної і матеріальної культур, регіональною ідентичністю.

Література

1. Алаев, Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Атлас України й суміжних країв [Карті] / Під загальною редакцією д-ра Володимира Кубійовича. – Львів : Український видавничий інститут у Львові, 1937. – 66 с.
3. Богораз-Тан, В. Г. Распространение культуры на Земле. Основы этногеографии [С десятью этногеографическими картами] / В. Г. Богораз-Тан; [предисловие С. И. Ковалева]. – М., Л. : Государственное издательство «Типография Печатный двор», 1928. – 315 с.
4. Вампилова, Л. Б. Практическое значение метода регионального историко-географического анализа / Л. Б. Вампилова // Историческая география теория и практика : сборник научных статей по материалам II Международной конференции Санкт-Петербург, 15-18 апреля 2004 г. – Санкт-Петербург : РГГМУ, 2004. – С. 5-11.
5. Верменич, Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. В. Верменич. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – 516 с.
6. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с., іл.
7. Генинг, В. Ф. Этнический процесс в первобытности. Опыт исследования закономерности зарождения и раннего развития этноса : учебное пособие / Владимир Федорович Генинг. – Свердловск : Типография изд-ва «Уральский рабочий», 1970. – 127 с.
8. Герасименко, Т. И. Ландшафтный фактор формирования этнокультурной среды / Т. И. Герасименко, И. Ю. Гладкий // Вестник ОГУ. – 2005. – № 2. – С. 108-112.
9. Гродзинський, М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : монографія. У 2-х т. / М. Д. Гродзинський. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 1. – С. 14-15, 18-20; Т. 2. – С. 78-126.
10. Гудзевич, А. В. Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика : монографія / А. В. Гудзевич. – Вінниця : Віндрук, 2012. – 434 с.
11. Гумилев, Л. Н. По поводу предмета исторической географии / Л. Н. Гумилев. – Л. : Вестник ЛГУ, 1965. – Т. 18. – Вып. 3. – С. 112-120.
12. Гумилев, Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 560 с. – (Серия «Историческая библиотека»).
13. Гумилев, Л. Н. Этоландшафтные регионы Евразии за исторический период / Л. Н. Гумилев // Доклады на ежегодных чтениях памяти Л. С. Берга, VIII-XIV. – Л., 1968. – С. 118-134.

14. Дугин, А. Г. Основы геополитики / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-центр, 2000. – 928 с.
15. Етноландшафтна система // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Довіра, Генеза, 1996. – С. 65.
16. Етнос і соціум / [Б. В. Попов, В. А. Піддубний, Л. Є. Шкляр та ін]. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 12, 93.
17. Жупанський, Я. І. Етнологічно-географічний погляд на районування українських етнічних земель / Я. І. Жупанський, В. П. Круль // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С.130-135.
18. Казаков, Р. Б. Историческая география в пространстве современного гуманитарного знания: от вспомогательной дисциплины к методу гуманитарного познания / Р. Б. Казаков, С. И. Маловичко, М. Ф. Румянцева // Историческая география: пространство человека vs человек в пространстве : материалы XIII междунар. науч. конф. Москва, 27-29 янв. 2011 г. / редкол. : М. Ф. Румянцева (отв. ред.) и др., Рос. гос. ун-т, Ист.-арх. ин-т. – М. : РГГУ, 2011. – С. 31-45.
19. Кисельов, Ю. О. Роль і місце Криму в людському геопросторі: теософічний погляд / Ю. О. Кисельов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Научный журнал. Серия «География». Спецвыпуск по материалам конференции «Мир современной географии». – Том 24 (63). – № 2. Часть 3. – 2011. – С. 126-131.
20. Ковалёв, А. П. Ландшафт сам по себе и для человека : монография / А. П. Ковалёв. – Харьков : «Бурун Книга», 2009. – 928 с.
21. Ковалев, С. А. Изучение населения в географии / С. А. Ковалев // Проблема человека в системе географических наук. – М. : Наука, 1977. – С. 31-43.
22. Козлов, В. И. Жизнеобеспечение этноса: содержание понятия и его экологические аспекты / В. И. Козлов // Этническая экология: теория и практика. – М. : Наука, 1991. – С. 14-44.
23. Костинский, Ю. В. Географическая матрица пространственности / Ю. В. Костинский // Изв. РАН. Сер. Геогр. – 1997. – № 5. – С. 16-31.
24. Круль, В. П. Історико-географічний край – складова суцільної української етнічної території / В. П. Круль // Тези доп. VII з'їзду Укр. геогр. т-ва. – К., 1995. – С. 57-59.
25. Круль, В. П. Краєзнавство: історична географія : конспект лекцій / Володимир Петрович Круль; [за ред. Я. І. Жупанського]. – Чернівці : ЧДУ, 1999. – 107с.
26. Крылов, М. П. Региональная идентичность в Европейской России / диссертация ... доктора географических наук : 25.00.24 / Крылов Михаил Петрович. – Москва, 2006. – 326 с.
27. Культурная география. – М. : Институт Наследия, 2001. – 192 с.
28. Культурный ландшафт как объект наследия / Под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой. – М. : Институт Наследия; СПб. : Дм. Буланин, 2004. – 620 с., ил.
29. Кусков, А. С. Культурные ландшафты и туризм: эволюция концепций и представлений, пространство взаимодействия / А. С. Кусков // География и туризм : сборник научных трудов. – Пермь : ПГУ, 2006. – С. 115-134.
30. Малькова, В. К. Культура и пространство. Книга первая. Образы российских республик в Интернете / В. К. Малькова, В. А. Тишков. – М. : ИЭА РАН, 2009. – 147 с.
31. Манаков, А. Г. Историко-культурное районирование России: некоторые вопросы методики / А. Г. Манаков // Историческая география теория и практика. Сборник научных статей по материалам II Международной конференции Санкт-Петербург, 15-18 апреля 2004 г. – Санкт-Петербург : РГГМУ, 2004. – С. 16-21.
32. Митин, И. И. Характеристика территории в культурной географии / И. И. Митин // Науки о культуре – шаг в XXI век : сб. материалов ежегодной конференции-семинара молодых ученых. – Т. 6. – М. : Рос. ин-т культурологи, 2006. – С. 121-124.
33. Николаев, В. А. Проблемы регионального ландшафтоведения / В. А. Николаев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 160 с.
34. Носов, А. М. Территориальные системы сельского хозяйства (экономико-географические аспекты исследования) / А. М. Носов. – М. : Янус-К, 2001. – С. 32.
35. Орел, Л. Етнографічна праця про Поділля / Л. Орел, В. Яременко // Народна творчість та етнографія. – 1995. – № 1. – С. 76-79.
36. Осадча, Н. Г. Проблеми етнологічного районування / Н. Г. Осадча // Людина в ландшафті XXI століття : Гуманізація географії. Проблеми постнекласичних методологій : зб. наук. пр. – К., 1998. – С. 147-149.
37. Основания регионалистики : Формирование и эволюция историко-культурных зон Европейской России / Под ред. А. С. Герда, Г. С. Лебедева. – СПб. : Издательство СПбГУ, 1999. – 390 с.
38. Природа і етнос / За ред. В. С. Крисаченко, М. М. Кисельов, С. А. Мороз. – К. : Наукова думка, 1994. – 208 с.
39. Рагулина, М. В. Культурная география: теория, методы, региональный синтез / М. В. Рагулина. – Иркутск : Изд-во Ин-та географии СО РАН, 2004. – 171 с.
40. Регионоведение : учебное пособие : [2-е изд., испр. и доп.] / Отв. ред. профессор Ю. Г. Волков. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 448 с.
41. Романчук, С. П. Ландшафтно-етногосподарське районування України (підходи, принципи, методи) / С. П. Романчук, С. П. Тищенко // Тези доп. VII з'їзду Укр. геогр. т-ва. – К., 1995. – С. 69-70.
42. Романчук, С. П. Основи етногеокології : навчальний посібник / С. П. Романчук. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 206 с.
43. Семенов-Тянь-Шанский, В. П. Район и страна / В. П. Семенов-Тянь-Шанский. – М.; Л. : Гос. изд-во, 1928. – 312 с.
44. Семеновъ-Тянь-Шанскій, В. Типы местностей Европейской России и Кавказа. Очеркъ по физической географіи въ связи съ антропографіей / Веніаминъ Семеновъ-Тянь-Шанскій. – Петроградъ : Типографія М. М. Стасюлевича, 1915. – 113 с.
45. Суций, С. Я. Очерки географии русской культуры / С. Я. Суций, А. Г. Дружынин. – Ростов н/Д. : СКНЦ ВШ, 1994. – С. 18.

46. Суций, С. Я. Очерки географии русской культуры / С. Я. Суций, А. Г. Дружнин. – Ростов н/Д. : СКНЦ ВШ, 1994. – С. 18.
47. Тишков, В. А. Реквием по этносу : Исследования по социально-культурной антропологии / В. А. Тишков. – М. : Наука, 2003. – 544 с.
48. Туровский, Р. Ф. Культурная география: теоретические основания и пути развития / Р. Ф. Туровский // Культурная география. – М. : Институт Наследия, 2001. – С. 10-94.
49. Туровский, Р. Ф. Политическая регионалистика : учеб. пособие для вузов / Р. Ф. Туровский ; [Гос. ун-т – Высшая школа экономики]. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 780, [4] с. + 8 с. цв. вкл. – (Учебники Высшей школы экономики). – Прил. : с. 735-768. – Карты: с. 769-776.
50. Тутковський, П. Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю / П. Тутковський. – К. : Червоний шлях, 1924. – 135 с.
51. Шульгин, П. М. Концепция культурного ландшафта и практика охраны этнографического наследия (на примере территорий российского Севера) / П. М. Шульгин // Мир России. – 2007. – № 3. – С. 147-166.
52. A Companion to Political Geography / Edited By John Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal. – Padstow : Blackwell Publishing Ltd, 2003. – 494 p.
53. Olwig, K. R. Landscape, Culture and Regional Studies: Connecting the Dots / Kenneth R. Olwig // A Companion to Environmental Geography. – Singapore : Blackwell Publishing Ltd, 2009. – p. 238-252.
54. Zelinsky, W. North America's vernacular regions / W. Zelinsky // Annals of the Association of American Geographers, 1980. – Vol. 70. – No 1. – p. 145-167.

Abstract. *V. M. Volovyk **Regional ethnocultural landscapes.** This article analyzes approaches to the allocation of regional ethnocultural landscapes. In this case, landscaped complex is analyzed as the object of study of regional ethnocultural landscape studies. The study stated preference interdisciplinary approach, based on modern achievements of landscape, history, geopolitics, ethnology, social geography.*

Keywords: *ethnocultural landscape, region, geographical space, place*

Аннотация. *В. Н. Воловик **Региональные этнокультурные ландшафты.** В статье проанализированы концепции выделения региональных этнокультурных ландшафтов. В таком случае ландшафтный комплекс рассматривается как объект исследования регионального этнокультурного ландшафтоведения. В исследовании указано преимущество междисциплинарного подхода, с учетом современных достижений ландшафтоведения, истории, геополитики, этнологии, социальной географии.*

Ключевые слова: *этнокультурный ландшафт, регион, географическое пространство, место.*

Поступила в редакцию 06.01.2014 г.